

Eiendomsforhold

Eiendomsforhold

Vilkåra som befolkninga var underlagt, var bestemt av mange forhold, da som nå. Noen var naturgitte, andre var resultatet av et organisert samfunn. Bøndene og andre ble skattlagt av representanter for staten og kirka, og de fikk merke følgene på ulike vis om samfunnet kom i konflikt med andre makter. Et rettslig apparat grep inn med sanksjoner mot dem som ikke fulgte vedtatte og praktiserte regler og normer. Personer og institusjoner i eller utafør bygda kunne også gjøre inngrep i hevdvunne eiendomsforhold og bruksrettigheter. Eiendomsforholda forteller mye om maktforholda i samfunnet og om de økonomiske og sosiale skillelinjene. De er av de grunnleggende faktorene vi må studere for å forstå de totale livsvilkåra til folk og deres forhold til omverdenen. Eiendom dreide seg i eldre tid og i vårt område om rettighetene til å utnytte naturgrunnet. Det var jorda som ga grunnlaget for all rikdom.

Skyldsetting og eiendomssalg

Det første kjente skriftlige dokumentet fra Tydal gjelder eiendomssalg. Et brev (diplom) fra 1409 forteller at Olaf Torgardsson har solgt en øresleie i Gresli til Ivar Jonson. En øresleie var et mål for verdien av jorda og anga hvor mye en bygselbonde skulle betale i årlig leie til jordeieren. Salget i 1409 betydde nødvendigvis ikke at det kom en ny bruker på denne Gresli-garden. Det var heller ikke slik at bestemte jordstykker skifta eier. For å forstå hva salget innebar, må vi forklare begrepet landskyld og si litt om skyldsetting i eldre tid. I høgmiddelalderen ble det gjennomført en verditaksering eller skyldsetting av jorda. En stor del av bøndene hadde blitt leilendinger, og skyldsettinga skulle gi grunnlag for å berekne den årlige avgifta de måtte betale til jordeieren. Denne avgifta ble kalt landskyld og skulle opprinnelig betales i naturalier av produksjonen. Landskylda ble en fast størrelse og et mål på gardens produksjonsevne. I høgmiddelalderen utgjorde leilendingsavgifta altså landskylda ca 1 / 6 av produksjonen. For å sammenlikne med våre dager, kan vi si at en som investerte i jordeiendom, fikk en avkastning på 16-17% av kapitalen. Men i ødetida etter Svartedauden sank landskylda kraftig, i vårt område kanskje til 1/4

av det opprinnelige nivået. Etter som landskylda ble et fast begrep, kom skattene til å rette seg etter skyldverdien. All jord ble derfor taksert på samme måte som bygseljord og fikk fastsatt sin landskyldverdi. Verdi-enhetene kunne være mange slags produksjonsvarer, f.eks. korn, smør, fisk eller skinn. I Tydal forekom det i begynnelsen av 1600-tallet at noen garder ble taksert i antall gråskinn (dvs. ekornskinn). Men mest vanlig, som i Trøndelag ellers, var å bruke spann, øre og marklag som verdimål på jord.

1 spann = 3 øre = 72 marklag

Det var disse skyldenhetene som ble ført inn i matriklene listene over jordeiendom og de ble brukt helt til 1838. (Da kom i stedet pengeenhetene daler, ort og skilling). Spann, øre og marklag var opprinnelig smørveker. Det forteller at landskylda ofte ble betalt med smør. Innholdet i vektenhetene forandra seg noe over tid, og kunne også være forskjellig i ulike områder av landet. Men sist på 1500-tallet var 1 spann ca. 17 kg smør, og et hundreår senere omkring 18 kg. Da Olaf Torgardsson solgte en øresleie i Gresli i 1409, var det retten til å kreve inn landskylda av brukeren han ga fra seg, i dette tilfellet ca. 5 kg smør årlig. Olaf behøvde ikke å være jordbrukeren som solgte et stykke av jorda si, men en jordeier som solgte sin landskyldrettighet. Et eiendomssalg som dette kunne godt skje uten at garden skifta bruker. Det kunne bare være bygselbonden eller leilendingen som fikk ny jordherre. I dette tilfellet var det likevel sannsynlig at kjøperen, Ivar Jonson, ble både ny eier og bruker. I 1478 forteller et anna dokument at Bottolf Gudmundson solgte så mye jord av Enargarden i Gresli som kona hans, Mildrid Magnusdatter, eide. Kjøperen hette også nå Ivar Jonson og var trulig sønnesønn til Ivar i 1409. Ivar hadde nemlig odel i Enargarden og krevde nå sin rett. Salgssummen på 40 mark forteller at odelsgodset var på 1 spann og 1 øre etter det vi vet om datidas priser på jord. Jordeiendommen var i underkant av det som normalt ble rekna for en fullgard (På 1600-tallet skulle det reknes 1 1/2 spann på én fullgard).

Enargarden i Gresli som nevnes i dokumenter fra 1409 og 1478 er trulig samme som Per- Hansa-garden i dag. Husa til garden ligger nå nederst i lia ved riksvegen, men de sto tidligere på tunet til garden øverst til høyre (nåværende Minde). Det store myntfunnet i 1878 ble også gjort på tidligere eiendom under Per-Hansa-garden som kanskje er den aller eldste i Gresli.

Det fine med dette særnorske skyldie-systemet var at en kunne kjøpe og selge jordeiendom uten at jorda skifta bruker. For godseierne ga det mulighet til å utnytte inntektene også fra små eiendommer, sjøl om disse lå langt unna eieren. Landskyldvarene ga grunnlaget for makta og rikdommen og for handel og varebytte.

Oldelsbønder og leilendinger

De to refererte dokumenta er de eneste vi kjenner til fra middelalderens Tydal. De sier ikke så mye om hvem som eide jorda, og vi mangler kilder til å kunne svare direkte på det spørsmålet. Fra størstedelen av Trøndelag er det kjent at kongen og kirka ble de to store jordeierne. Bøndene ble redusert til leilendinger som betalte landskyld i form av korn, smør, skinn, fisk eller andre produksjonsvarer. Ei viktig kilde til jordeiendomsforholda i Trøndelag er erkebiskop Aslak Bolts jordebok over eiendommene til bispestolen (1433). Ved hjelp av den og senere jordebøker, matrikler og skatterekneskaper prøver historikerne å slutte tilbake og rekonstruere forholda i middelalderen. Konklusjonen de har kommet til, er at

flertallet av bøndene ble leilendinger i sentrale deler av Trøndelag. Tydal lå langt unna kirkelige og verdslige sentra, og dette gjorde at bøndene her beholdt odelsretten til jorda. Det fins iallfall ingen kilder før etter 1500 som forteller at bønder i Tydal ble leilendinger. I Olav Engelbregtsons jordebok fra 1530 står det «Ausby i Frolen», og det kan neppe være andre gardar enn Østby i Tydal. Østby var nå altså eid av erkebispen. Garden eller gardparten var skyldsatt til fire øre. Det er sannsynlig at Østby var blitt bygselbruk under kirka alt i middelalderen, men vi vet ikke når. (Jmf. note foran side 35). I Christopher Galdes jordebok fra 1548 var også en part i Ås ført under bispestolen. Hvorfor dette skjedde, er ukjent, men en vanlig årsak var at jord ble gitt som sjelegaver til kirka. Gardparter ble også overdratt som vederlag for restanser på skatt, bøter eller lån, eller kirka kjøpte opp jord. Etter reformasjonen i 1537 overtok kongen (staten) erkebispegodset. Fogden krevde inn landskyldinntektene på kongens vegne, men holdt lenge det opprinnelige kirkegodset atskilt i rekneskapet. I 1548 var Østbyeiendommen økt til fem øre. Kongens eiendom i Åsgarden var skyldsatt til tolv gråskinn, dvs. at leilendingen på Ås betalte tolv ekornskinn i årlig jordleie. (Som nevnt foran var trulig denne gardparten Fossan som i denne tida var ødegard, men brukt under Ås.) I lensrekneskapa som er bevart fra 1590, finner vi samme eiendomsforholda i noen tiår framover. Rundt 1630 kjøpte tre selubønder seg gard rettigheter i Tydal. Fra senere kilder (landkommisjonen 1661) vet vi at det gjaldt Åsgardene og små skyldparter i Østby. Esten Krogstad, Arne Moslet og Haftor Aune (senere Ole Pedersen) eide i alt $3 \frac{3}{4}$ øre i Tydal. Sjøl om størstedelen ennå var odelsgods, var det likevel få som rådde fullt ut over jorda si. Flertallet betalte skatt både som odelsbonde og leilending på samme tid. Omkring 1630 var det bare Peder Jonsen på Ås som var helt ut odelsbonde med $3 \frac{1}{2}$ øre i skyld. Det var nemlig slik at selbyggene, kirka eller andre eiere ikke eide bestemte jordstykker eller var sjøl brukere. Eiendomsretten betydde først og framst retten til en del av avkastninga. Flere kunne eie rettigheter i samme grad, dvs. retten til landskyld. Ved eiendomssalg var det da oftest landskyldrettighetene som skifta eier, mens brukeren eller hans familie drev jorda som før. En gardbruker kunne altså være odelsbonde og sjøleier og samtidig leilending under andre som hadde landskyldparter i garden hans. Fordi landskylda uttrykte produksjonsevne, var det rimelig at skattene ble fordelt i forholdet til skyldverdien på garden. Men siden landskylda ble en fast størrelse, kunne systemet bli urettferdig dersom bruksverdiene endra seg mye. For å fordele skattene bedre etter økonomisk evne, fikk de danske styrerne laga en skattematrikkel for hele landet i 1647. Denne gir oss mer nøyaktig kunnskap om

eiendomsforholda.

Eiendomsforholda 1647 og 1661

Ifølge skattematrikkelen av 1647 var 2/3 av jorda i Tydal odelsgods. I Gresli rådde helt og holdent odelsbønder. Østby og Fossan var krongods som før. Tilsammen utgjorde krongodset 17,5%. Landskyldparter i Ås og Østby, som selbyggene hadde eid, var kjøpt opp av selbupresten Povel Pedersen. I tillegg hadde han kjøpt hele Kirkvoll. Dette betydde at Ole Pedersen Kirkvoll var prestens leilending og svarte landskyld (smør eller skinnvarer) til han. Selbupresten var nesten like stor jordeier i Tydal som kongen. Tydal soknekirke hadde en liten part (tre marklag) i Østby, trulig Bersvendgarden. Godseier Bjelke hadde part i samme gard, og fem marklag i Østby hørte til Bakkegodset (tidligere Bakke kloster). I 1661 var Selbubønder igjen blitt partseiere av jord i Tydal. (I 1661 ble det utført en ny registrering av jordeiendom. Arbeidet resulterte i den såkalte Landkommisjonens jordebok). Tomas på Åsgård (Ol-Olsgarden) var blitt helt ut leilending under Haftor Aune og kirka. Selbyggene Grim Krogstad og Arne Megard eide tilsammen 1 1/2 øre i Ås. Ingebrigt Vigen hadde et par små gard parter i Østbygardene. Jeg vet ikke hvorfor eller hvordan selbyggene ble eiere av jord i Tydal. Trulig skjedde det på grunn av inngifte og arvedeling. I stedet for at arven ble betalt ut, kunne arvingen få en part i garden. Men tydalingene kan også ha kommet i gjeld til dem for kornkjøp o.a. Prisen på korn steg til det dobbelte i første halvdel av 1600-tallet (målt i fint sølv), og tydalingene måtte nok kjøpe korn da som senere. I løpet av 1600-tallet ble eiendommene til selbyggene innløst av brukerne. Også det lille adelsgodset forsvant.

Godseiere spekulerte i jord- og skogeiendommer

Fra midten av 1600-tallet begynte private godseiere å melde sin interesse for jordeiendommer i Tydal. Det var neppe landskyld-inntektene som lokka rikfolk til å investere her, men derimot mulighetene til å utnytte skogen. I 1660-åra ble de første sagbruka bygd i Selbu, og det var penger å tjene på trelasthandel. Kapitaleiere fikk også gode muligheter til å spekulere i fast eiendom. Fordi staten hadde pådratt seg en enorm gjeld, ble mye av krongodset solgt fra 1660-åra (etter innføringa av eneveldet). I løpet av 1600-tallet sikra innflytta, fremmede rikmannsslekter seg store godssamlinger i Trøndelag. Som vi skal se i neste kapittel, førte dette til at det kom i gang hogging og leveranser av sagtømmer fra

Tydals-skogene. I Tydal ble kongens eiendommer i Østby og Fossan kjøpt av rentemester Henrik Møller i Danmark. Han fjernstyrte godset fra Danmark, men i 1681 gikk dette over til en innflytta Trondheimsborger, Thomas Hammond. Kona til Hammond var datter til Lorenz Mortensen Angell. Angellfamilien hadde flytta inn fra Tyskland til Trondheim i 1650-åra. Sønnen Albert Angell, som overtok farens virksomhet, gifta seg med Sara Hammond, datter til Thomas Hammond. Disse giftermåla førte til at jordegods i Tydal kom over i Angellslekta. I begynnelsen av 1700-tallet hette eieren Søren Bygball. Han var kjøpmann og rådmann i Trondheim og gifta seg med enka etter Albert Angell (død 1705). Det var sønn til Sara Hammond og Albert Angell, Thomas Angell, som overtok eiendommene i Tydal senere. Slik kom disse under Thomas Angells Stiftelser.

Eiendomsforhold i Tydal 1647 - 1714

Alle tall står for øre skyldverdi.

Navnegard/ grend	1647	1661	1712-14
Hilmo	odel	odel 2 Schøller 11/2	odel 2 Brix 11/2
Gresli	odel 6	odel 6	odel 6
Aune	odel 1 1/2	odel 1 1/2	odel 1 1/2
Ås	odel 8 kirka 3 1/2	odel 6 kirka 3 1/2 selbygger 3 kongen 1/2	odel 9 1/2 kirka 3 3/4
Østby	kongen 5 1/2 kirka 1/4 kloster 5/12	kongen 5 kirka 1/3 selbygger 1/3	Bygball 5 kirka 1/2 odel 1/2
Kirkvoll	kirka 1	kirka 1	kirka 1
Fossan	kongen 1/4	kongen 1/4	Bygball 1/2
Løvøya	-	kongen 1/2	Bygball 1/4
Stugudal	-	-	kongen 1/4

Kilder: 1647: Skattematrikkelen 1647. Trykt utgave.

1661: Landkommisjonens jordebok. Trykt utgave.

1712 - 14: Fogderekneskapa i Riksarkivet.

En annen godseier i Tydal ble den danskfødte fogden Caspar Christoffersen Schøller. Han var fogd i Selbu 1620-25 og døde i 1661. Schøllerfamilien fikk hand om nesten halvparten av Hilmo. I begynnelsen av 1700-tallet ble dette overtatt av Trondheimsborgeren Gregorius Brix. Nest største godseier var imidlertid kirka. Mesteparten av kirkegodset hørte til Selbu prestegard, men Tydal soknekirke hadde en liten part i Østby. Kirka eide omtrent 1/6 av skyldverdien i Tydal (ca 5 øre). Fram til Armfeldts krigsherjinger i 1718/19 var likevel størsteparten av jorda odelsgoods. Omtrent 60% av skyldverdien var odelsjord. Først og framst var Gresli og Aune uberørt av jordspekulasjonene. I Ås rådde bøndene over 3/4 av jorda si. Men i resten av øvre Tydal var bøndene blitt leilendinger på 1600-tallet.